

Muhammed Mustafa el-A'zami, *On Schacht's Origins of Muhammadan Jurisprudence*

Lahore: Suhail Academy, 2004, 237 s.*

Abdüs Samet Koçak**

Giriş

Bilindiği gibi, İslam birçok açıdan oryantalistlerin çalışmalarına konu olmuştur. Bu çalışmalardan önemli bir kısmı Hadislerin ve İslam hukukunun menşei hakkındadır. İslam hukukunun menşei alanında oryantalistlerce kaleme alınmış çalışmaların başında Joseph Schacht'ın (1902-1969) *Origins of Muhammadan Jurisprudence*¹ adlı kitabı gelmektedir. Bu eser 1950 yılında yayımlanmasının ardından alanla ilgili araştırma ve okuma yapan Batılı araştırmacıların temel referanslarından olagelmıştır. Harald Motzki (1948-2019) ve Nabia Abbott (1897-1981) gibi bazı Batılı İslam araştırmacıları kitaptaki görüşleri farklı seviyelerde eleştirmişlerse de oryantalistlerin büyük çoğunluğu İslam hukukunun kökeni konusunda Schacht'ın tezlerini kabule şayan bulmuşlardır. Yazar bu eserinde, İslam hukukunun orjinelliğini ve bu alandaki hadislerin güvenilirliğini tartışırken konuyla ilgili ileri sürdüğü teorik yaklaşımlarını klasik İslam kaynaklarından yaptığı birçok nakille desteklemeye çalışmıştır.

Schacht'ın eserinde savunduğu tezler, İslam hukukunun kökeni, hadislerin bağlayıcılığı, güvenilirliği ve erken dönem İslam alimlerinin din anlayışı gibi ko-

* Bu çalışmada eserin 2004 yılında Lahor'da yapılan baskısı esas alınmış olup Mustafa ERTÜRK tarafından yapılan çevirisinden (İstanbul, 1996) istifade edilmiştir.

** Arş. Gör, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İstanbul/Türkiye, akocak@fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9104-7784

1 Eser *İslam Hukukuna Giriş* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986; Otto Yayın, 2018.

nularda, İslam kaynaklarında nakledilen ve ulemanın erken dönemlerden itibaren tevarüs edegeldiği genel kabullere tamamen zıttır. O İslam hukukunun sonradan ortaya çıkıp dine yamandığını ve bu uğurda -suni şekilde oluşturulan “Peygamber sünneti” anlayışına paralel olarak- İslam toplumunda uygulanmakta olan amelin, Hz. Peygamber’e nispet edilmesi suretiyle hadislerin uydurulduğunu iddia etmekte ve İslam hukukunun menşei hususundaki tezini bu iddialar üzerine bina etmektedir. Schacht’ın bu eseri üzerine çeşitli eleştirel incelemeler yapılmıştır. Bu incemelerden olan Muhammed Mustafa el-A‘zami’ye (1932-2017) ait *On Schacht’s Origins of Muhammadan Jurisprudence* adlı kapsamlı çalışma, barındırdığı eleştirel bakışı hem metodoloji hem de tekil örnekler üzerine yansıtması açısından dikkat çekmektedir. Eser, 1985 yılında Riyad’da yayınlanmış, daha sonra İngiltere (Oxford, 1996) ve Pakistan’da (Lahor, 2004) farklı baskıları yapılmıştır. 1996 yılında da Mustafa Ertürk tarafından *İslam Fıkıhı ve Sünnet: Oryantalist Schacht’a Reddiye* adıyla Türkçe’ye kazandırılmıştır.

a. Eserin Ana Başlıkları

Kitap 237 sayfadan oluşmakta ve İçindekiler, Kısaltmalar, Giriş, Birinci Kısım, İkinci Kısım ve Ekler adlı ana başlıkları ihtiva etmektedir. Yazar, Giriş kısmında Schacht’ın İslam hukuku ile ilgili görüşlerini özet olarak vermiş ve bu görüşleri değerlendireceği bölümleri kısaca tanıtmıştır.

b. Eserin Muhtevası

Birinci kısmın “İslam’da Hukukun Yeri” adlı başlığında Kur’an ayetlerinden yola çıkarak hukukun din alanının dışında olamayacağını ileri sürmüştür. Teorik olarak hukukun, dinin alanına girdiğini ispatladıktan sonra bu kısmın ikinci bölümünde Hz. Peygamber döneminde ve hicrî birinci yüzyılın geri kalanında bulunan hukuki uygulamaları göstererek konunun pratikte de Schacht’ın iddia ettiği gibi olmadığını göstermiştir.

İkinci kısımda sekiz bölüm bulunmaktadır. Bu kısımda yazar, Schacht’ın metodolojisi ve kullandığı örneklere yönelik kapsamlı bir eleştiriye hedeflemektedir. Birinci bölüm “Sünnet: Anlamı ve Kavramı” şeklindedir. Bu bölümde sünnet kavramının kaynağı ve Schacht’ın Medine, Şam ve Irak fıkıh ekollerinin sünnet kavramını Peygamber sünneti manasında kullanmadıkları şeklindeki iddiası, onun delil getirdiği metinler üzerinden incelenmiş ve çürütülmüştür. Bu kısmın “Yaşayan Sünnet Peygamber’in Sünnetinden Daha Fazla mı Yetkilidir?” isimli dördüncü bölümünde ise eski fıkıh okullarının yaşayan sünneti esas aldıkları ve “Peygamber Sünneti” kavramının Irak okulu tarafından uydurulup diğerleri tarafından benimsendiği ve sonradan uydurulan hadislerin mevcut geleneği meşrulaştırma

vazifesi gördüğü şeklindeki iddialar incelenmiş ve Schacht'ın kendi kullandığı örnekler üzerinden çürütülmüştür. Özellikle fıkıh okulları tarafından kullanılan “amel” kavramının Hz. Peygamber'in sünnetine dayanan uygulama olup ondan önceki cahiliye döneminden devam eden uygulama olmadığı fikri işlenmiştir. Bu kısmın “Eski Fıkıh Okullarında Peygamber Sünnetinin Otoritesi” adlı beşinci bölümünde ise yazar, Schacht'ın eski fıkıh okulları nezdinde “Peygamber Sünneti”nin bir otoritesinin olmadığı, onların geleneğe bağlı oldukları ancak daha sonra hadis taraftarlarının görüşlerinin ağırlık kazanmasıyla geleneğin örtbas edildiği ve görüşlerin hadislere nispet edildiği şeklindeki iddiasını incelemektedir. “Peygamber Sünnetine Geçiş” adlı altıncı bölümde ise yazar, Schacht'ın eski fıkıh okullarının kendi görüşlerini Hz. Peygamber'e isnad ettikleri yönündeki iddiasını ispat etmek üzere ortaya koyduğu teorileri kısaca ele almaktadır. “Hukuki Sünnetin Gelişmesi” adlı yedinci bölümde ise Schacht'ın hadis tarihi tasavvurunun tarihi gerçeklere aykırı olduğu kısaca izah edildikten sonra onun, hadislerin tamamının ikinci ve üçüncü asırlarda uydurulduğu şeklindeki iddiasına değinilmiş ve temelde e silentio delili ile hareket ederek 47 hadisi tartıştığı ve bu hadisler üzerinden iddiasını ispatlamaya çalıştığı ifade edilmiştir. Daha sonra Schacht'ın bu hadisler konusunda yaptığı metodolojik hatalar zikredilmiş ve hadislerin 24 tanesi ayrıntılı bir şekilde incelenerek onun konuyla ilgili tezleri çürütülmüştür. “İsnad Sistemi: Geçerliliği ve Güvenilirliği” adlı sekizinci bölümde ise isnadın doğuşu ve gelişimi ile Schacht'ın konuyla ilgili teorileri incelenmiştir.

Yazar kitap boyunca Schacht'ın objektif olmayan araştırma metotları kullandığı, hatalı tahminlerde bulunduğu, ulemanın sözlerini ve klasik metinleri çokça yanlış anladığı ve yorumladığı, çoğu zaman kendi aleyhine olan delilleri görmezden geldiği, naklettiği bazı metinlerdeki bilgileri çarpıtıldığı ve İslam alimlerinin nakil ve iktibas yöntemlerini anlamadığı şeklindeki eleştirilere yoğunlaşmış ve hemen her bölümde eleştirilerini bu zeminde yapmıştır.

c. Değerlendirme

Yazarın, öncelikle kapsamlı bir eleştirisini yaptığı Schacht'ın kitabını çok iyi çalıştığı ve kitabın hem fikir örgüsünü hem de tezlerini ispatlamada kullandığı örnekleri son derece iyi özümlediği anlaşılmaktadır. Buna bir de yazarın hadis ile fıkıh ilimlerine olan vukûfiyeti eklenince –ki Schacht'ın bu eseri her iki ilimle de yakından ilgilidir- gerek teori gerekse tekil meseleler açısından oldukça değerli ve sıra dışı bir eleştirel çalışma ortaya çıkmıştır. Zira Schacht'ın fikirlerini eleştiren birçok çalışma yapılmış ancak teori ve pratiği kapsayan ve onun İslam Hukuku ile ilgili tezlerini kapsamlı ve sistematik bir şekilde ele alan böyle bir çalışma daha önce yapılmamıştır.

Yazar, kitap boyunca teoride ispatladığı İslam hukukunun kökenine dair bakış açısını, her bölümde zikrettiği örneklerle desteklemiş, Schacht'ın, tezini ortaya koymada içine düştüğü metodolojik hatalarla tezini ispatlamada kullandığı hatalı örnekler arasında daima bağlantı kurmuştur. Bir diğer deyişle onun yanlış kaynak kullanımı, metinleri eksik aktarma, manaları bağlamı dışında anlama, ulemanın yöntemlerini anlamama gibi metodolojik hatalarını tespit etmiş ve bunları ele aldığı her bölümde örnekler üzerinden ispat etmiştir. Mustafa A'zami, Schacht'ın hatalarını eleştirirken ilmi üsluptan ödün vermemiş, bu yönüyle bazen cedel bazen de açıklama üslubunu kullanmıştır.

İlk dönem fıkıh kaynakları ve terminolojisine vâkıf olup bunları kitap boyunca çok etkili bir şekilde kullanan A'zami'nin, Schacht'ın ilk dönem Hanefi kaynaklarından yaptığı alıntılarını eleştirirken birkaç noktada müteahhir dönem istilahlarını kullandığı ve bu sebeple mezhebin görüşünü açıklarken isabet etmediği göze çarpmaktadır. Mesela “İrakililer ve Yaşayan Sünnet”² başlığı altında “amel”in, İrakililerin mezhebinde yeri olmadığını dile getirirken Ebu Yusuf’un (ö. 182/798), Evzâi’ye (ö. 157/774) bu konuda yapmış olduğu eleştiriye delil olarak zikretmiştir. Halbuki Ebu Yusuf, Evzâi’yi fakih olmayan “meşayih”in amelini dikkate aldığı için eleştirmiştir. Bununla birlikte erken dönem Hanefi kaynaklarında Hanefi imamların, sahabe ve tabiin fakihlerin amellerini ahkam konusunda dikkate aldıklarını, dahası bunu Resûlullah’ın sünnetine işaret eden delillerden saydıklarını görmekteyiz.³ Yine “Schacht ve Irak Okulu” başlığı altında Schacht'ın, Hanefilerin hadisi az kullanmak için ortaya attığı kaidelerden birisi olarak zikrettiği “şaz hadisin reddedilmesi” kaidesinin aslında mezhepler arasında genel kabul olduğunu öne sürmüş, bunu da dipnotta Süyûti'nin (ö. 911/1505) *Tedribu'r-Ravi* adlı eserine dayandırmıştır.⁴ Burada açıkça görülmektedir ki müellif şaz kavramını geç dönem hadis kaynaklarındaki tarifi üzerinden değerlendirmiş ve Hanefi kaynaklarında tamamen farklı bir manada kullanılan bu kavramı muhaddislerin tarifine göre açıklamıştır. Hanefi kaynaklarında şaz hadis kavramıyla

2 S. 66.

3 Ebu Yusuf, Evzai'yi amel ettiği hadisler hususunda eleştirirken şöyle söylemektedir: “Rivayetler iyice çoğalmakta ve arasından bilinmeyen, fakihlerin bilmediği Kitap ve Sünnet'e uymayanlar çıkmakta. Şaz hadislerden kaçın! İnsanların amel ettikleri, fukahanın bildiği, Kitap ve (meşhur) Sünnet'e uyan hadisleri al, diğerlerini de bunlara kıyas et. Zira Kur'an'a aykırı olan (söz) rivayet yoluyla gelmiş olsa da Rasûlullah (s.a.v)'den değildir.”

Ebu Yusuf Yakub bin İbrahim el-Ensari, *er-Red ala Siyeri'l-Evzai*, Haydarabad, Lecnetu ihya-i'l-mearifi'n-nu'maniyye, ts., s. 31.

4 S. 86.

fukahanın bilmediği amele konu olmamış hadisler kastedilmektedir.⁵ Bir başka yerde “Fatıma bint Kays hadisi”yle Hz. Ömer’in amel etmeyi reddetmesini “Me-tin Karşılaştırmaları” üst başlığı altında, “Hadislerin Kur’an’daki İlgili Ayetlerle Karşılaştırılması”⁶ başlığında hadisin sübutuna yönelik bir tenkit metodu gibi sunmuştur. Halbuki bu misal hadisin muhteva tenkidine bir örnek olup amel edilip edilmemesiyle alakalıdır. Yani hadisin sübutu ile ilgili bir eleştiri değildir.⁷ Burada hadisle amel edilmemesi, Kur’an ile ortaya konan bir hükmün, zanni bir delil olan haber-i vahide dayanılarak değiştirilemeyeceği ilkesine dayanmaktadır. Diğer yandan fukaha bazen sahih olan müteâriz iki hadisten birisiyle destekleyici bir karineden dolayı amel edip diğeriyle ameli bırakmaktadır. Bu durum, diğer hadisin sübut açısından zayıf veya uydurma görüldüğü manasına gelmemektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki bu noktalarda Azami’nin farklı yorumları, o konularda Schacht’a yaptığı eleştirileri geçersiz kılmamaktadır. Zira eleştirdiğimiz noktalar Azami’nin Schacht’ın görüşlerine delil olarak kullandığı bazı tekil meselelere yaptığı eleştiriyle alakalı olup onun temel argümanlarıyla ilgili değildir.

5 3 numaralı dipnota bakınız.

6 S. 114.

7 Ahmed b. Ali Ebubekir er-Razi el-Cessas, *el-Fusul fi'l-Usul*, c. 3, Kuveyt, Vizaratu'l-evkaf, 1414/1994, s. 114.

